Piotr Żurek

Bośnia i Hercegowina w wizji politycznej Franjo Tuđmana

Franjo Tuđman (1922–1999)¹, będąc prezydentem Chorwacji, często wręcz obsesyjnie podkreślał, że z zawodu jest historykiem (przejawiało się to m.in. tym, iż w wystąpieniach publicznych często używał zwrotu: „kao povjesničar”). Jego edukacja historyczna związana była przede wszystkim z kursami odbytymi w partyzancie komunistycznej, a następnie ze studiami w Akademii Sztabu Generalnego Jugosłowiańskiej Armii Ludowej (JNA). To wtedy zaczął zajmować się pracą badawczą, wydając szereg publikacji oraz uczestnicząc w sympozjach naukowych. W tym czasie ukazała się jego pierwsza książka historyczna – *Rat protiv rata*². Jednocześnie pobyt Tuđmana w Belgradzie (1945–1960) to okres błyskawicznej kariery, niewątpliwie spotęgowanej aktywnym członkostwem w partii komunistycznej. Przejawem tego był fakt, iż w roku 1960 został on awansowany do stopnia generała majora, stając się najmłodszym oficerem tej rangi w JNA. Co ciekawe, okres jego błyskawicznej kariery przypada na lata wzmożonego terroru titoistycznego (m.in. związanego z konfliktem Tito–Stalin). W roku 1961 odszedł z wojska i jako dyrektor zorganizował działalność Instytutu Historii Ruchu Robotniczego Chorwacji w Zagrzebiu (dzisiaj Chorwacki Instytut Historyczny). W 1965 r. na Uniwersytecie w Zadarze obronił pracę doktorską zatytułowaną *Przyczyny kryzysu monarchistycznej Jugosławii od zjednoczenia 1918 do upadku 1941*, na podstawie której został mu nadany tytuł doktora nauk historycznych. Tuđman jako dyrektor instytutu zapoczątkował w chorwackiej historiografii nurt badań nad kwestią dziejów rozwoju chorwackiej nacji, co jednak nie było zgodne z ówczesną ogólnojugosłowiańską unitarną polityką. W roku 1967 F. Tuđman, jak i większość chorwackich intelektualistów, udzielił poparcia *Deklaracji o nazwie i położeniu chorwackiego języka literackiego*, za co został zwolniony z instytutu oraz wyrzucony z partii komunistycznej i wysłany na wcześniejszą, przymusową emeryturę. Jest to jednocześnie początek jego działalności dysydenckiej. W okresie tym Tuđman poświęcił się przede wszystkim pracy badawczej nad dziejami Chorwacji, co zaowocowało sformułowaniem przez niego ogólnochorwackiego programu narodowego, będącego wyznacznikiem uprawianej przez niego jako prezydenta Chorwacji (1990–1999) polityki

¹ O życiu F. Tuđmana zob.: D. Hudelist, *Tuđman: biografija*, Zagreb 2004; J.J. Sadkovich, *Tuđman. Prva politička biografija*, Zagreb 2010.

² F. Tuđman, *Rat protiv rata*, Zagreb 1957 (książka ta została napisana w marksistowsko-titowskim duchu).

historycznej. W niej możemy dopatrywać się także jego wizji odnośnie do sprawy Bośni i Hercegowiny (BiH).

Kwestię Bośni F. Tuđman podejmował już w czasach kierowania Instytutem Historii Ruchu Robotniczego, o czym pisał m.in. w swoich wspomnieniach *Povijest izbliza* chorwacki historyk Dušan Bilandžić. W 1964 r. na polecenie Komitetu Centralnego Związku Komunistów Chorwacji (CK SKH) Tuđman przygotował recenzję książki *Zarys historii Związku Komunistów Jugosławii (Pregled historije SKJ)*. Pozytywnie ocenił w niej porozumienie Cvetković–Maček i powstanie Banowiny Chorwackiej³. Miał również wyrazić się, że porozumienie to w dużej mierze rozwiązało sytuację narodu chorwackiego w Królestwie Jugosławii. Dyskusja nad tą recenzją odbyła się 20 marca 1964 r. i uczestniczyło w niej prezydium CK SKH. W trakcie tego posiedzenia stwierdzenia dyrektora instytutu wywołały wściekłość kierownictwa partii i samego przewodniczącego CK SKH Vladimira Bakaricia. Opinie F. Tuđmana dotyczące porozumienia Cvetković–Maček odebrano jako naruszenie jednej z tez partii, że był to „podział Bośni i Hercegowiny między serbską i chorwacką burżuazję”. Historyk umiejętnie bronił swojego stanowiska argumentując, że „został źle zrozumiany” i dyplomatycznie przyjął argumenty V. Bakaricia⁴.

Z późniejszych wypowiedzi Tuđmana dowiadujemy się, iż w czasach dysydenckich decyzję Komitetu Centralnego Związku Komunistów Bośni i Hercegowiny z roku 1968 o nadaniu Muzułmanom statutu narodowości – wprowadzoną w życie Konstytucją Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii (SFRJ) z 1974 r. – uważał za błędną⁵. Innymi słowy – według przyszłego prezydenta – bośniacko-hercegowińscy Muzułmanie (Bošnjacy) to Chorwaci, a nadanie przez komunistów Muzułmanom statusu odrębnej narodowości było historycznym absurdem. Tuđman nawiązywał do dawnej koncepcji twórcy Chorwackiej Partii Prawa Ante Starčevicia, tzw. *Hrvate islamske vjere*⁶, rozbudowanej później przez

³ W dniu 26 sierpnia 1939 r. na mocy porozumienia zawartego pomiędzy premierem Królestwa Jugosławii Dragišą Cvetkovićem a przewodniczącym Chorwackiej Partii Chłopskiej Vlatko Mačkiem, została utworzona Banowina Chorwacka. Była to autonomiczna jednostka administracyjno-terytorialna w ramach Królestwa Jugosławii, obejmująca większość etnicznie chorwackich obszarów – zob. Lj. Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941*, t. II, Zagreb 1974, s. 143–284. Terytorialnie obejmowała ona ok. 52% obszaru Bośni i Hercegowiny według granic z lat 1878–1918. Przy wytyczeniu granic kierowano się jedynie przynależnością do narodowości chorwackiej lub serbskiej, nie biorąc pod uwagę ludności muzułmańskiej (bošnjackiej). Innymi słowy porozumienie Cvetković–Maček było podziałem Bośni i Hercegowiny wewnątrz Królestwa Jugosławii – zob.: I. Banac, *Hrvati i Bošnjaci. Odnos hrvatske politike prema Bošnjacima za vrijeme Kraljevine SHS i za vrijeme NDH*, „Behar” 1997, br. 32/33; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1998, s. 519–520.

⁴ D. Bilandžić, *Povijest izbliza*, Zagreb 2006, s. 36–40.

⁵ „Le Figaro”, 23 IX 1995.

⁶ A. Starčević, *Istočno pitanje*, [w:] *Izabrani politički spisi*, Zagreb 1999, s. 231.

poglavnik Ante Pavelića: „Bošnjaci muslimani jesu krv naše krvi, oni su cvijet naše hrvatske narodnosti, i prema tome će biti gledani od cijelog hrvatskog naroda i od Hrvatske Države”⁷.

W roku 1988 podczas rozmowy z D. Bilandžićem Tuđman otwarcie głosił, że jednym ze sposobów rozwiązania kryzysu jugosłowiańskiego i zapewnienia pokoju w regionie jest podział BiH między Serbię i Chorwację. Miała temu towarzyszyć „wymiana ludności, część do Serbii, a część do Chorwacji”⁸. Prawdopodobnie Tuđman już wtedy uważał, że w przypadku podziału BiH, Chorwacji powinny przypaść obszary z chorwacką większością, tj. Hercegowina, Posawina, środkowa Bośnia. Rok później powołał on do życia nową partię polityczną Chorwacką Wspólnotę Demokratyczną (HDZ), a w 1990 r. został prezydentem Chorwacji. W związku z tym kwestia Bośni stała się jednym z czołowych kierunków polityki historycznej jego rządów. Zdaniem Zdravko Tomaca (w latach 1991–1992 wicepremiera Chorwacji) Tuđman „już wtedy uważał, że Bośnia i Hercegowina, jak i była Jugosławia są tworami sztucznymi i jeżeli była Jugosławia nie przetransformuje się w konfederację, i dojdzie do rozpadu Jugosławii, to Bośnia i Hercegowina nie będzie mogła przetrwać, a Chorwacja musi mieć jasną strategię działania w obliczu zaistniałej sytuacji. Mówił, że jeżeli trzy największe narody w byłej Jugosławii: Serbowie, Chorwaci i Muzułmanie nie mogą żyć wspólnie w Jugosławii, to i nie mogą razem żyć w Bośni i Hercegowinie”⁹. Idee polityczne F. Tuđmana zaczęły bardzo szybko dominować w sferach politycznych bośniacko-hercegowińskich Chorwatów. Niezaprzeczalnym przejawem tego procesu był pierwszy kongres Chorwackiej Wspólnoty Demokratycznej Bośni i Hercegowiny (HDZ BiH), który miał miejsce w sierpniu 1990 r.¹⁰

Tuđman wiedział, że przekształcenia ustrojowe muszą doprowadzić do zmiany relacji między poszczególnymi częściami składowymi Jugosławii, liczył się również ze zmianą dotychczasowych granic republik, i to zdecydowanie na korzyść Chorwacji. Zdawał sobie także sprawę, że Republika Chorwacji potrzebuje poparcia wspólnoty międzynarodowej w kwestii zmiany statusu politycznego kraju. Dlatego też oficjalnie starał się nie ujawniać tendencji ekspansjonistycznych, aby nie zostać porównanym do Slobodana Miloševicia. Brał pod uwagę dwa warianty rozwoju sytuacji: albo przekształcenie Jugosławii w konfederację (ewolucyjny proces niepodległości Chorwacji), albo jej rozpad, czyli natychmiastowe powstanie niepodległego państwa chorwackiego. W tych dwóch wariantach F. Tuđman zakładał

⁷ „Hrvatski narod”, 24 IV 1941; por. F. Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, Zagreb 1977; N. Kisić-Kolanović, *Muslimani i hrvatski nacionalizam. 1941.–1945.*, Zagreb 2009.

⁸ D. Bilandžić, *dz. cyt.*, s. 318–319.

⁹ Z. Tomac, *Moji pogledi na sudbinske odluke koje je donosio dr. Franjo Tuđman u razdoblju od 1989 do 1992 godine*, „Časopis za suvremenu povijest” 2002, god. 34, br. 3, s. 877.

¹⁰ I. Markešić, *Kako smo sačuvali Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo–Zagreb 2004, s. 32–34, 59.

korektę granic Chorwacji, polegającą na inkorporowaniu zamieszkanym przez duże skupiska ludności chorwackiej terenów należących do BiH. Według chorwackiego prezydenta za minimalistyczne należy tutaj uznać granice dawnej Banowiny Chorwackiej (na odcinku Bośni).

Kwestia nowych granic została bezpośrednio podjęta w rokowaniach chorwacko-serbskich prowadzonych wiosną 1991 r., czyli po pierwszych starciach zbrojnych w Chorwacji. W dniu 1 marca 1991 r. doszło do bitwy o Pakrac, uważanej często za początek wojny chorwacko-serbskiej (1991–1995). Wówczas to ostatni prezydent SFRJ Stipe Mesić, w celu zapobiegnięcia wojnie, zorganizował spotkanie F. Tuđmana i S. Miloševicia w Karadordevie (25 marca 1991 r.). Według relacji Mesicia, po powrocie z Karadordeva do Zagrzebia, Tuđman chwalił się swoimi ustaleniami z serbskim prezydentem, że „Chorwacja otrzymuje Banowinę Chorwacką” oraz tzw. Turecką Chorwację, czyli Cazin, Kladuś oraz Bihać. Spotkanie z chorwackim przywódcą S. Mesić relacjonuje następująco: „Oczekiwaliśmy na powrót [Tuđmana] w ówczesnej rezydencji prezydenta republiki na Visokiej w Zagrzebiu. Było wielu obecnych, wiem, że był i Joža Manolić, i chorwackie polityczne kierownictwo. Tuđman wrócił i był cały rozpalony, czerwony na policzkach, on nie był dobrym aktorem i już w drzwiach powiedział: «Oto, co Tuđman robi, Tuđman buduje Chorwację na tysiąc lat. Hrvoje daj mapy». Hrvoje Šarinić wyciągnął mapy. Zabraliśmy ze stołu szklanki z wodą mineralną i filiżanki po kawie. Zrobiliśmy wolne miejsce na mapy. Tuđman powiedział: «Dogadałem się z Miloševiciem. Chorwacja otrzymała Banowinę Chorwacką. Milošević powiedział mi i to – weź Franjo i Cazin, Kladuś i Bihać, to jest tzw. Turecka Chorwacja, tego mi nie trzeba». Tym spotkanie faktycznie zostało zakończone. Ja jako jedyny postawiłem pytanie: «Jak jest możliwe zmieniać granice bez wojny?», bo Tuđman wspomniał, że to się urzeczywistni bez jednego strzału. A ja powiedziałem, że zwykle granice nie zmieniają się bez wystrzelonego naboju i nie ma w tym logiki. Na to Tuđman mi odpowiedział: «Słuchaj Stipe, ty nie znasz sił historycznych, tutaj chodzi o układ, a to co ustala Serbia i Chorwacja, to pozostali uszanują». Wtedy ja powiedziałem: «Być może nie znam sił historycznych, ale mam logikę». I tak się ta rozmowa zakończyła i potem już nasza współpraca coraz to bardziej i bardziej słabła”¹¹.

Najbardziej zagadkowa w tej relacji jest kwestia map z dokładnie wytyczonymi nowymi granicami Chorwacji na terytorium BiH, jakie F. Tuđman wraz z H. Šarinićem (członkiem gabinetu prezydenta) mieli pokazywać S. Mesiciowi. Istnienie takich map byłoby niewątpliwie dowodem na to, że układ w Karadordevie nie był tylko luźną, niezobowiązującą rozmową. Faktem niezaprzeczalnym jest również to, że podczas tego spotkania ustalono, iż kwestia rozgraniczenia

¹¹ S. Mesić, *Ja sam dogovorio sastanak u Karadordevu*, wywiad dla Radia Wolna Europa (27 II 2008), <http://www.slobodnaevropa.org/content/article/1045335.html> (wywiad TV dostępny także na YouTube).

chorwacko-serbskiego zostanie omówiona przez specjalnie powołane komisje. Pomimo tego, że obradowały one kilkakrotnie w pierwszej połowie kwietnia 1991 r., nie wytyczono żadnego konkretnego rozgraniczenia. Z relacji D. Bilandžicia, uczestnika rozmów tych komisji, wynika, że w ich trakcie jedynie ustalono, że po pierwsze: „Serbia nie chce konfederacji, a Chorwacja odrzuca obecną federację. Serbia dopomoże Chorwatom w stworzeniu niepodległego państwa i oczekuje, że Chorwacja dopomoże Serbii w stworzeniu nowego niepodległego państwa serbskiego”; po drugie: zostanie podjęta próba ustalenia „linii podziału BiH”.

Generalnie w trakcie obrad tych komisji próbowano „utwierdzić granice obydwu państw – przyszłej Serbii i przyszłej Chorwacji”. Jednak ostatecznie ich wyznaczenie rozbiło się nie tyle o kwestię BiH, ile o żądania chorwackich Serbów co do koncesji terytorialnych w Chorwacji. Poza tym reprezentanci strony chorwackiej nie mogli zaakceptować faktu, iż delegaci serbscy podzielali stanowisko prezydentów, iż Serbii przypadnie cała Posawina, co zapewni jej łączność terytorialną z obszarami serbskimi w Chorwacji. Według D. Bilandžicia, mimo trudności tych rozmów, F. Tuđman nakazał ich kontynuację, „podkreślając, że naczelne porozumienie między nim a Miloševiciem istnieje”. Poza tym chorwacki prezydent w ogóle nie brał pod uwagę praw bośniacko-hercegowińskich Muzułmanów stwierdzając, że Serbia i Chorwacja „zmuszą ich do podziału”. Tuđman lekcewał wówczas także stanowisko rządu USA przedstawione władzom Serbii i Chorwacji przez ambasadora Warrena Zimmermanna – „Ręce precz od BiH”¹².

Natomiast według relacji H. Šarinicia, uczestnika rozmów Tuđman–Milošević, najbardziej istotne rozmowy między prezydentami prowadzone były 15 kwietnia 1991 r. w Tikveš¹³. Prawdopodobnie dyskutowano o podziale BiH w kontekście wymiany terytorialnej z Chorwacją, włączając tereny zamieszkiwane przez chorwackich Serbów (przyszła tzw. Republika Serbska Krajina). Obszarami przetargowymi były także Prevlaka, Neum, Posawina, Wojwodina. W trakcie tych rozmów F. Tuđman prawdopodobnie przyjął ideę S. Miloševicia: „svi Srbi u jednoj državi, svi Hrvati u jednoj državi”, czyli powołanie obok „Wielkiej Serbii” – „Wielkiej Chorwacji”. Jeżeli chodzi o bośniacko-hercegowińskich Muzułmanów, to przewidywano jedynie przyznać im „niewielki obszar w Bośni”¹⁴. Według założeń Tuđmana i Miloševicia miały temu towarzyszyć „humanitarne przesiedlenia”¹⁵, co w praktyce oznaczało masowe deportacje i „czystki etniczne”¹⁶.

¹² D. Bilandžić, *dz. cyt.*, s. 372–377; por. W. Zimmermann, *Izvori jedne katastrofe. Jugoslavija i njezini rušitelji*, Zagreb 1997, s. 142–143.

¹³ R. Bajrušić, *Trgovinu između Tuđmana i Miloševića sprječila je plitka Neretva*, „Nacional”, 27 I 2004, br. 428.

¹⁴ F. Hartmann, *Milošević. Dijagonala ludaka*, Zagreb 2002, s. 125–129.

¹⁵ S. Mesić, *dz. cyt.*

¹⁶ Por. H. Šarinić, *Svi moji tajni pregovori sa Slobodanom Miloševićem: između rata i diplomacije 1993–1995*, Zagreb 1999, s. 41–43.

W kwestii enklawy muzułmańskiej na terenie BiH, chorwacki przywódca poprosił o mediację prezydenta Macedonii Kiro Gligorova, aby przedstawił te propozycje Aliji Izetbegovićowi (czerwiec 1991 r.). Według relacji Gligorova, w trakcie rozmowy prezydent Chorwacji pokazywał mu mapy podziału BiH zapewniając, że to jest jedyne rozwiązanie pokojowe dla tego kraju. Mimo że prezydent Macedonii podszedł do tego sceptycznie, przekazał treść tej rozmowy A. Izetbegovićowi, który miał na to powiedzieć: „podejrzywałem, że coś takiego się dzieje”¹⁷. Niewątpliwie porozumienie w Karadordevie zapoczątkowało „idee humanitarnych przesiedleń”. Według relacji S. Mesicia, w środowisku F. Tuđmana uważano, że w ramach „humanitarnych przesiedleń”: „Ludzie wymieniają swoje majątki – wojwodinscy Chorwaci z Serbami z Chorwacji, Serbowie z Bośni i Hercegowiny z Chorwatami z Bośni i Hercegowiny itd.”¹⁸. Natomiast z niedawno opublikowanych fragmentów *Dziennika* gen. Ratko Mladicia dowiadujemy się, że „idea humanitarnych przesiedleń” była planem wojennym. Według serbskiego generała, zgodnie z tym planem Serbowie rozważali m.in. poświęcenie Republiki Serbskiej Krajiny (RSK) w zamian za obszary w BiH¹⁹. Układ zawarty między F. Tuđmanem i S. Miloševićem miał prawdopodobnie charakter tylko ustny, co potwierdza brak jakichkolwiek stenogramów. Aczkolwiek podobno KOS – wojskowy kontrwywiad JNA – dysponował nagraniami z Karadordeva (rozmów w zamkniętych pomieszczeniach). W Tikveš było trudniej, ponieważ politycy chodzili po lesie²⁰. Nieznany jest także los map podziału BiH.

Dzięki opublikowanym w 2005 r. *Stenogramom o podziale Bośni*, czyli tajnym stenogramom z posiedzeń Naczelnej Rady Państwa Republiki Chorwacji, dowiadujemy się, iż F. Tuđman wraz ze swoimi współpracownikami planował podział BiH. Już podczas jednego z pierwszych takich posiedzeń, odbytego 8 czerwca 1991 r., czyli jeszcze przed proklamowaniem niepodległości, Tuđman poparł stanowisko Serbii, iż w przypadku rozpadu Jugosławii lub przekształcenia jej w konfederację należy zmienić granice republik. Według chorwackiego prezydenta najbardziej konieczne było rozgraniczenie BiH, republiki będącej jego zdaniem politycznym absurdem²¹. W dniu 17 września 1991 r. F. Tuđman

¹⁷ S. Mesic, dz. cyt.; Gligorov o Tuđmanovim planovima u BiH, <http://www.youtube.com/watch?v=bJEN8TH6atk> (wywiad TV).

¹⁸ S. Mesic, op. cit.

¹⁹ *Dnevnik Ratka Mladica*, Milošević nije za jedinstvenu državu, „Blic”, 6 VI 2009. „Istnieje koncepcja, aby około 150 tys. z Bośniackiej Posawiny i Banja Luki przesiedlić do Kninskiej Krajiny (RSK), a w przybliżeniu tylu samo Serbów z Chorwacji do serbskich okręgów w BiH”. Zob. D. Bilandžić, dz. cyt., s. 421.

²⁰ I. Lučić, *Karadordevo: politički mit ili dogovor?*, „Časopis za suvremenu povijest” 2003, god. 35, br. 1, s. 24–25.

²¹ *Stenogrami o podjeli Bosne*, ur. P. Lucić, knj. 1, Split 2005, s. 11–29. „Z punktu widzenia naszego stanowiska, a nie mniej i z serbskiego istnieje potrzeba, aby kwestie rozwiązać we własnym zakresie [...], bo ustanowienie Bośni, granic BiH po II wojnie światowej było absurdem historycznym przywrócenia jednego kolonialnego tworu powstałego między XV a XVIII stuleciem”.

stwierdził: „Powiedziałem: albo taka Bośnia, która zabezpieczy interesy chorwackiego narodu, lub proszę – podział! Z tym, że powiedziałem: jedna część Serbii, druga Chorwacji, a może i zostać muzułmańskie państewko w środku, ta historyczna kraina Bośnia, która i tak nie miałaby możliwości mieć ambicji stworzenia jakiegoś wielkiego państwa islamskiego w Europie”²².

W Słowenii (23 grudnia 1990 r.) i w Chorwacji (19 maja 1991 r.) odbyły się referenda niepodległościowe, w których ponad 90% głosujących opowiedziało się za secesją. W dniu 25 czerwca 1991 r. parlamenty tych republik solidarnie proklamowały niepodległość. W efekcie na terenie Słowenii wybuchła wojna dziesięciodniowa (od 27 czerwca do 6 lipca), a w Chorwacji krwawa „wojna ojczyzniana” (*Domovinski rat* 1991–1995)²³. W odpowiedzi na secesję tych republik, bośniaccy Serbowie przystąpili do tworzenia czterech swoich samostanowczych okręgów autonomicznych w ramach republiki BiH, a 24 października 1991 r. powołali „Skupštinę narodu serbskiego w BiH”²⁴. W tym samym czasie władzę nad strukturami HDZ BiH przejęli popierani przez F. Tuđmana chorwaccy radykałowie (Hercegowińczycy) z Mate Bobanem na czele. W dniu 12 listopada 1991 r. została powołana Chorwacka Wspólnota Bosanska Posawina, a 18 listopada Boban za pozwoleniem Tuđmana proklamował Chorwacką Wspólnotę Herceg-Bośni – autonomiczną jednostkę terytorialną Chorwatów w BiH²⁵.

Z treści wspomnianych stenogramów wynika, że prezydent Chorwacji miał nadzieję na podział BiH zaraz po wybuchu wojny z Serbami, jeszcze przed międzynarodowym uznaniem niepodległości Chorwacji. Ze stenogramu datowanego na dzień 27 grudnia 1991 r. dowiadujemy się, że F. Tuđmana szczególnie niepokoił fakt, iż wspólnota międzynarodowa może uznać niepodległość BiH i to w jej dotychczasowych granicach. Chorwacki prezydent poparł także stanowisko większości kierownictwa HDZ BiH (głównie Hercegowińczyków), iż wobec agresywności bośniackich Serbów nie ma sensu bronić integralności BiH. Należy więc obszary BiH, zamieszkane w większości przez Chorwatów, przyłączyć do Republiki Chorwacji. Tuđman za minimalistyczne uważał tutaj granice Banowiny Chorwackiej: „Od początku naszym celem nie było utrzymanie takiej BiH, jaką jest ona dzisiaj. To chorwackiej polityce całkowicie nie odpowiada, bo chorwacka polityka byłaby w ten sposób stale i ciągle sfrustrowana stratami demograficznymi i terytorialnymi w BiH. Dlatego też nieprzypadkowo w preambule do chorwackiej konstytucji zamieściliśmy Banowinę Chorwacką. Obecne chorwackie

²² *Tamże*, s. 245.

²³ W. Walkiewicz, *Jugosławia. Państwa sukcesyjne*, Warszawa 2009, s. 251–260.

²⁴ S. Čekić, *Agresija na Bosnu i genocid nad Bošnjacima 1991–1993*, Sarajevo 1994, s. 270–272.

²⁵ C. Ribičić, *Geneza jedne zablude: ustavnopravna analiza formiranja i djelovanja Hrvatske zajednice Herceg-Bosne*, Zagreb 2000, s. 49–52, 124–126; S. Čekić, *dz. cyt.*, s. 310–311; I. Markešić, *dz. cyt.*, s. 42.

państwo nie ma warunków do życia, ale państwo chorwackie z granicami Banowiny ma, i to w lepszych granicach”²⁶.

W momencie uznawania niepodległości Chorwacji, 8 stycznia 1992 r. F. Tuđman prowadził rozmowy na temat podziału Bośni i Hercegowiny na trzy skonfederowane jednostki z bliskim współpracownikiem Radovana Karadžicia, Nikolą Koljevićem. Ciągłe bowiem uważał, że Zachód popierał S. Miloševicia, ponieważ nie chciał w BiH republiki islamskiej. Nawet jeżeli Bośnia zostałaby uznana jako niepodległa republika, to i tak nie utrzymałaby się jako państwo²⁷. Prawdopodobnie już w trakcie rozmów z N. Koljevićem Bosanska Posawina została oddana Serbom.

Dnia 9 stycznia 1992 r. cztery serbskie samowładne autonomiczne okręgi w BiH przekształciły się w Republikę Serbską Bośni i Hercegowiny, a sześć dni później Niemcy formalnie uznały Chorwację i Słowenię²⁸. Na przełomie lutego i marca 1992 r., głównie głosami Muzułmanów i Chorwatów, większość mieszkańców BiH opowiedziała się w referendum za niepodległością. Na skutek tego faktu 5 kwietnia 1992 r. BiH proklamowała niepodległość. Dwa dni później USA uznały jednocześnie niepodległość Chorwacji, Słowenii oraz BiH²⁹. Tegoż dnia (7 kwietnia) także Chorwacja uznała niepodległość Socjalistycznej Republiki BiH. Tuđman w decyzji tego aktu przesłanej A. Izetbegovićowi zaznaczył, że Republika Chorwacji „uznaje niepodległą i suwerenną Socjalistyczną Republikę BiH jako wspólnotę trzech konstytucyjnych narodów. Przez międzynarodowe uznanie rozumie się zagwarantowanie suwerennego prawa chorwackiego narodu jako jednego z konstytucyjnych narodów BiH”. Chorwacki prezydent podkreślił jednocześnie, że akt ten gwarantuje również podwójne obywatelstwo Chorwatom z BiH (chorwackie i bośniackie)³⁰. W tej opinii kryła się przebiegłość Tuđmana, który oficjalnie popierał niepodległość BiH, ale liczył jednocześnie na jej szybki rozpad.

Tymczasem w 1992 r. wśród bośniackich Chorwatów pojawił się konflikt między Posawiakami a Hercegowińczykami. Tych ostatnich (radykałniejszych) popierał F. Tuđman i minister obrony Chorwacji Gojko Šušak. Hercegowińczycy twardo dążyli do ugody z Serbami i podziału BiH. Z fragmentów *Dzienników* gen. R. Mladicia wynika, iż temu były m.in. poświęcone tajne negocjacje chorwacko-serbskie, odbywające się w latach 1992–1994 głównie na Węgrzech i w Czarnogórze³¹. Podziałowi BiH służyło porozumienie zawarte 6 maja 1992 r. w Grazu

²⁶ *Stenogrami...*, s. 85–118.

²⁷ *Tamże*, s. 129–149.

²⁸ *Kronologija rata. Agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (1989–1998)*, Zagreb 1998, s. 122–131. Aczkolwiek zrobiły to już 23 grudnia 1991 r., ale nie upubliczniły tego faktu.

²⁹ *Tamże*, s. 122–131, 157.

³⁰ *Tamże*, s. 154.

³¹ *Haški Tribunal objavio zapise generala VRS. Mladić: Milošević i Tuđman hteli podjelu BiH*, „Blic”, 25 V 2010.

między R. Karadžiciem i M. Bobanem, gdzie ustalono ostatecznie jego zasady, rozgraniczenie chorwacko-serbskie i oddanie Serbom Posawiny jako korytarza łączącego serbską Krajinę z resztą terenów zajętych przez Serbów. W spotkaniu tym uczestniczył Josip Manolić, współpracownik F. Tuđmana³². Prawdopodobnie na skutek tego porozumienia pod koniec października 1992 r. wojska chorwackie wycofały się z Bosanckiej Posawiny, oddając ją Serbom³³. Z dzienników gen. R. Mladicia dowiadujemy się, iż jesienią 1992 r. Tuđman w trakcie genewskich rozmów z prezydentem „nowej” Jugosławii Dobricą Ćosićem proponował Serbom „całą Posawinę”³⁴. Natomiast ze *Stenogramów o podziale Bośni* wynika, że chorwacki przywódca liczył, iż za Posawinę Serbowie oddadzą Baranję oraz poprą granice Chorwacji w Bośni (z okręgami: Bihać, Novi Travnik, Busovača)³⁵. Tuđman do końca życia zaprzeczał, jakoby to on przyczynił się do takiego biegu wydarzeń. Wydaje się jednak, że uległ wówczas Hercegowińczykom, a przede wszystkim G. Šušakowi, który był głównym inspiratorem oddania Posawiny³⁶. Tuđman popierał tutaj Hercegowińczyków, którzy opowiadali się za podziałem BiH i konkretnymi działaniami. Natomiast ci z kierownictwa bośniacko-hercegowińskich Chorwatów, którzy opowiadali się za całością BiH, zostali zlikwidowani...³⁷

Za realizację porozumień z Karadžićem i Grazu uważa się także operacje armii chorwackiej w środkowej Bośni wymierzone w tamtejszą ludność muzułmańską, poczynając od czerwca 1992 r. Towarzyszyły temu wysiedlenia i mordy. Symbolem tych akcji stał się Gornji Vakuf. Działania wojsk chorwackich w środkowej Bośni stały się początkiem wojny chorwacko-muzułmańskiej (czerwiec 1992–luty 1994)³⁸. Ze *Stenogramów o podziale Bośni* dowiadujemy się,

³² Z. Tomac, *Tko je ubio Bosnu*, Zagreb 1994, s. 36–37; tenże, *Moji pogledi na sudbinske odluke koje je donosio dr. Franjo Tuđman u razdoblju od 1989. do 1992. godine*, „Časopis za suvremenu povijest” 2002, god. 34, br. 3, s. 887–888. „Zawarte w Grazu pod koniec kwietnia porozumienie Boban–Karadžić było wielkim strategicznym błędem, który doprowadził do utraty zaufania Bošnjaków-Muzułmanów w stosunku do Chorwatów i zerwania sojuszu”.

³³ I. Šabić, *Je li Tuđman izgubio Bosansku Posavinu na bojišnici ili ju je predao Miloševiću?*, „Vjesnik”, 9 VIII 2000; wywiad Eduarda Šoštarića z Vinko Begićem, byłym przewodniczącym Rady HVO Bośniackiej Posawiny, „Nacional”, 24 IV 2007, br. 597.

³⁴ *Delovi iz Mladićevog dnevnika objavljeni u Hagu. Dobrica Ćosić i Franjo Tuđman su bili za podjelu BiH*, „Blic”, 10 VII 2010. Według R. Mladicia, D. Ćosić tak komentował negocjacje w Genewie: „Tuđman gardzi Muzułmanami... On Serbom w Bośni proponuje całą Posawinę i zjedzą w dół z Bihacja do Livna... Generalnie, ja się zgadzam z Tuđmanem w kwestii przesiedleń ludności”.

³⁵ *Stenogrami...*, s. 505.

³⁶ E. Šoštarić, P. Cvitić, *Šušak je predao Posavinu*, „Nacional”, 30 I 2007, br. 585.

³⁷ *Kako i zašto je poginuo Blaž Kraljević, zapovjednik HOS-a za BiH?*, „Hrvatski vjesnik”, 8 X 2009.

³⁸ Ch.R. Shrader, *The Muslim-Croat Civil War in Central Bosnia. A Military History, 1992–1994*, College Station 2003, s. 29–32, 65–141; D. Marijan, *Vještački nalaz: o ratnim vezama Hrvatske i Bosne i Hercegovine (1991–1995)*, „Časopis za suvremenu povijest” 2004, god. 36, br. 2, s. 235–240.

iż Tuđman, jak i chorwackie kierownictwo uważali te operacje za konieczne w celu zabezpieczenia granic Chorwacji³⁹. Do eskalacji konfliktu doszło wiosną 1993 r. po odrzuceniu przez Serbów planu Vance'a–Owena, zakładającego utrzymanie jedności BiH przy podziale na trzy wewnętrzne części⁴⁰.

Przez cały rok 1993 odbywały się w Genewie trójstronne i dwustronne negocjacje bośniacko-chorwacko-serbskie. W lipcu 1993 r. F. Tuđman i S. Milošević wydali wspólne oświadczenie, że z punktu widzenia Chorwatów i Serbów jedynym sposobem rozwiązania konfliktu jest powołanie konfederacji BiH z trzema republikami składowymi⁴¹. W efekcie negocjacji genewskich zrodził się plan Owena–Stoltenberga z sierpnia 1993 r. Zakładał on istnienie BiH jako unii trzech republik – Serbom przypadłoby 49,1%, Boszniakom 33,3%, a Chorwatom 17,6% terytorium⁴². Tuđman uważał go za idealny, ponieważ liczył na szybki rozpad unii oraz inkorporację chorwackiej części do Chorwacji⁴³. Zgodnie z tymi planami 28 sierpnia 1993 r. została proklamowana Chorwacka Republika Herceg-Bośni z M. Bobanem jako prezydentem⁴⁴. Plan Owena–Stoltenberga nie wszedł jednak nigdy w życie, ponieważ odrzuciła go strona muzułmańska, niezadowolona z wytyczonych granic⁴⁵.

Propagandowo polityka Tuđmana ukierunkowana była na przedstawianie chorwackich działań jako zmierzających do utrzymaniu pokoju, integralności BiH oraz odparcia serbskiej agresji. Taką postawę wobec BiH A. Izetbegović ocenił następująco: „Dwulicowość polityki HDZ doprowadziła do dalszych sprzeczności. Obawiając się zmiany granic i oderwania części terytoriów [Chorwacji] znajdujących się pod kontrolą zbuntowanych Serbów, chorwackie kierownictwo deklaro- wało poparcie dla suwerenności i terytorialnej integralności Bośni i Hercegowiny, równocześnie konsekwentnie i planowo działał na rzecz rozbioru Bośni i Hercegowiny”⁴⁶. Z drugiej zaś strony bośniacki prezydent prowadził swoją własną grę. Według Miroslava Tuđmana⁴⁷ i Ivana Bilicia, autorów pracy *Planovi, sporazumi, izjave o ustavnom ustrojstvu Bosne i Hercegovine 1991.–1995.*, A. Izetbegović dążył do stworzenia „unitarnej BiH”, która miała reprezentować „model państwa obywatelskiego, zapewniającego hegemonię najliczniejszemu boszniackiemu

³⁹ *Stenogrami...*, s. 431–432.

⁴⁰ *Kronologija rata...*, s. 265–266.

⁴¹ *Izjava predsjednika dr. Franje Tuđmana i Slobodana Miloševića (Genewa, 17 VII 1993)*, [w:] M. Tuđman, I. Bilić, *Planovi, sporazumi, izjave o ustavnom ustrojstvu Bosne i Hercegovine 1991.–1995.*, Zagreb 2005, s. 282.

⁴² S.L. Burg, P.S. Shoup, *The War in Bosnia-Herzegovina. Ethnic Conflict and International Intervention*, London 1999, s. 409.

⁴³ *Stenogrami...*, s. 510–534.

⁴⁴ *Kronologija rata...*, s. 298.

⁴⁵ Ch.R. Shrader, *dz. cyt.*, s. 18.

⁴⁶ A. Izetbegović, *Pogubnost dvočične politike*, [w:] C. Ribičić, *dz. cyt.*, s. 11–13.

⁴⁷ Syn prezydenta F. Tuđmana. W okresie rządów ojca dyrektor Chorwackiej Służby Wywiadowczej (HIS).

narodowi. Tylko w tym celu przywództwo boszniackie propaguje multietniczne, multikulturowe, multireligijne państwo, ale bez prawa dla konstytucyjnych narodów do realizacji tych praw i wolności obywateli; każde żądanie Serbów i Chorwatów konstytucyjnego przekształcenia BiH przedstawiano jako chęć podziału BiH w imię (otwartych) serbskich lub (ukrytych) chorwackich apetytów; wszystkim przeciwnikom unitarnej BiH przyklejano etykietę najgorszych wrogów demokracji⁴⁸. Chorwaci zarzucali także bośniackiemu prezydentowi, iż „skłania się ku Serbii” oraz sprowadzał do Bośni mudżahedinów⁴⁹.

Pod koniec roku 1993 administracja Billa Clintona zaczęła wywierać nacisk na F. Tuđmana, aby Chorwacja przestała się angażować się w sprawy BiH. Żądano tutaj przede wszystkim wycofania z republiki wojsk regularnej armii chorwackiej (HV). W przeciwnym razie grożono wprowadzeniem sankcji przeciwko Chorwacji i w efekcie utratą przez władze chorwackie szansy na odzyskanie okupowanej przez Serbów 1/3 części kraju⁵⁰. Naciski te zmusiły chorwackiego prezydenta do zmiany jego dotychczasowej polityki wobec BiH. Dnia 19 listopada 1993 r. Tuđman doprowadził do dymisji M. Bobana i wyboru nowego prezydenta Herceg-Bośni – Krešimira Zubaka⁵¹. W wyniku dalszych nacisków amerykańskich doszło do zawarcia porozumienia chorwacko-muzułmańskiego podpisanego w Waszyngtonie przez F. Tuđmana i A. Izetbegovicia 18 marca 1994 r. Układ ten ostatecznie zakończył wojnę chorwacko-muzułmańską, zapowiedziano wspólną walkę z Serbami i utworzono federację chorwacko-muzułmańską⁵².

Wydaje się, że Tuđman miał pełną świadomość, że jest to klęska jego polityki w BiH, co w efekcie mogło popsuć jego obraz w oczach tamtejszych Chorwatów. Z tajnych stenogramów wynika, iż chorwacki prezydent propagandowo starał się przedstawić Porozumienie Waszyngtońskie jako sukces swojej polityki. Tuđman roztaczał wizję inkorporacji federacji do Chorwacji czy wręcz kroatyzacji Muzułmanów⁵³.

Dnia 21 listopada 1995 r. został podpisany układ pokojowy w Dayton. W wyniku tego kończącego wojnę traktu pokojowego, Chorwacja stała się najbardziej przegranym narodem wojny w Bośni i Hercegowinie. Oficjalnie F. Tuđman zawsze stanowczo zaprzeczał, jakoby w swojej polityce był za

⁴⁸ M. Tuđman, I. Bilić, *dz. cyt.*, s. 25.

⁴⁹ *Tamże*, s. 26, 37–38; por.: *Zločini muslimanskih postrojbi nad Hrvatima u BiH 1992–1994*, Mostar 1999; E.F. Kohlmann, *Al-Qaida's Jihad in Europe. The Afghan-Bosnian Network*, New York 2004, s. 222; D. Marijan, *dz. cyt.*, s. 217–218.

⁵⁰ S.L. Burg, P.S. Shoup, *dz. cyt.*, s. 407–410.

⁵¹ I. Lučić, *Što je (bila) Bosna i Hercegovina i tko smo (bili) mi?*, „Status” 2010, br. 14, s. 118.

⁵² *Kronologija rata...*, s. 352–361.

⁵³ *Stenogrami...*, knj. 2, Split 2005, s. 87–513. Por. D. Bilandžić, *dz. cyt.*, s. 429–430 („federacja praktycznie będzie pod Chorwacją, tak że i Sarajewo będzie pod Zagrzebem”).

podziałem BiH⁵⁴, co znalazło oddźwięk w szeregu publikacjach zaprzeczających takim działaniom chorwackiego prezydenta⁵⁵. Najbardziej naiwne wydaje się być tutaj stwierdzenie pochodzącego z Chorwacji holenderskiego historyka Jamesa J. Sadkovicha, iż chorwacki prezydent proponował jedynie „reorganizację Bośni i Hercegowiny w konfederację trzech konstytucyjnych narodów”⁵⁶. Tymczasem o władnięty polityką historyczną Tuđman dążył do inkorporacji jak największej części BiH do Republiki Chorwacji, a „układy” z Miloševiciem traktował jako drugie porozumienie Cvetković–Maček, które jako wiekopomny akt dziejowy zapewniłoby następnym pokoleniom pokojową egzystencję niepodległej i „Wielkiej Chorwacji”.

Analizując politykę F. Tuđmana prowadzoną głównie w latach 1991–1992, można pokusić się o bardziej szczegółowe (aczkolwiek hipotetyczne) przedstawienie wizji przyszłości Bośni i Hercegowiny w ujęciu chorwackiego prezydenta. Nie ulega żadnej wątpliwości, iż dążył on do inkorporacji jak największej części BiH do Chorwacji. Kadłubem wschodnich granic Chorwacji miała tutaj być granica Banowiny Chorwackiej. Tuđman zdawał sobie jednak sprawę, że praktycznie nie jest to do osiągnięcia. Będąc jednak skłonny do kompromisu politykiem, brał poważnie pod uwagę wymianę terytorialną i masowe przesiedlenia. Chorwacki prezydent gotów był oddać Serbom Bosańską Posawinę i Prevlakę w zamian za dawną tzw. Turecką Chorwację (Bihać–Banja Luka), aby tylko oprzeć wschodnie granice Chorwacji na rzekach Vrbas, Neretwie oraz Sawie. Widły tych rzek – według wizji Tuđmana – miały być „naturalnymi granicami Chorwacji” w BiH, natomiast przesiedlenia miały stworzyć czyste etnicznie państwo chorwackie, a tym samym zlikwidować wszelkie konflikty narodowościowe.

⁵⁴ „Z Miloševiciem nie rozmawiałem o jakimkolwiek podziale Bośni, tylko o rozwiązaniu kryzysu bośniackiego”. Zob. F. Tuđman, *Hrvatska riječ svijetu*, Zagreb 1999, s. 232.

⁵⁵ I. Lučić, *Karadžorđevo...*, s. 7–36; D. Marijan, *dz. cyt.*, s. 211–247; D. Kuljiš, *Dva pamfleta protiv Tuđmana*, Zagreb 2005; M. Tuđman, I. Bilić, *dz. cyt.*; J.J. Sadkovich, *Franjo Tuđman and the Muslim-Croat War of 1993*, „Review of Croatian History” 2007, no. 1, s. 207–245.

⁵⁶ J.J. Sadkovich, *Franjo Tuđman i problem stvaranja hrvatske države*, „Časopis za suvremenu povijest” 2008, god. 40, br. 1, s. 184.